

UESKA'KO EUSKERARI- BURUZKO GURE SAIAKETEN EGOERA.

(1) "Oroituko zera noski, irakurle, nola argitaratu nuan gure "EUSKERA ZAINZA" onen azkeneko zenbakian, aspaldi On Jaime Kerexeta'k bultzaturik, Ueska'ko gotzaidira bidalitako eskutitz au:

Ilmo. Sr Vicario General de la Diócesis de JACA.

Imo. Sr y hermano mío en el sacerdocio:

El conocidísimo escritor e historiador vizcaíno D. Jaime Kerexeta, a propósito de un artículo mío sobre el decreto del Concejo de Huesca de 1349 prohibiendo el euskera en el mercado de aquella ciudad, me escribe diciendo que él, aunque no recuerda dónde, tiene leído que, poco más o menos hacia el mismo año del decreto de Huesca, un obispo de Jaca mandó a los sacerdotes de su Ciudad Episcopal, que no dejaran de predicar en euskera. Me pregunta si yo sé, algo sobre eso, pues a él le interesaría "muy mucho" en estos momentos tener alguna confirmación. Como también a mí me resultaría interesantísimo para mis trabajos, me permito trasladarle a Vd la pregunta:

Sr. Vicario: sea por vía documental, sea por vía de mera tradición o leyenda, ¿ha llegado hasta Uds. alguna noticia sobre este asunto?

Pidiendo perdón por la osadía, y agradeciendo su atención se despide de Vd. afectísimo,

"Vicente Latiegui.

"Gauden bá erantzunaren zai", esanez bukatzen nuan nere agerpen ori.

* *

Eta, ona nola iritxi zaidan Jaka'tiko erantzuna. Ikus bera, ondorengo lerro aue-tan:

*"Obispado de Jaca.
Delegación del Patrimonio Cultural.
Archivo Histórico Diocesano.*

*D. Vicente Latiegui.
Vitoria.*

Por indicación del Sr Vicario General de esta diócesis contesto a su carta del 5 de Junio, para informarle que no tenemos conocimientos de la existencia de ningún documento que trate del tema que a Vd. le interesa, en los archivos de esta diócesis.

Le recuerdo que en las fechas a que Vd. hace referencia, Huesca y Jaca son un único obispado y que el obispo reside en Huesca, por lo que si existe tal documento podría hallarse en los archivos catedralicio o diocesano de la ciudad de Huesca.

Por si pudiera servirle le envío fotocopia de la "Gran Enciclopedia Aragonesa", tomo XII, de las páginas que tratan sobre el tema de su interés.

Como podrá ver, no hacen referencia al documento en cuestión e interpretan de otra manera el decreto del Concejo de Huesca al que Vd. también cita.

En este momento es lo único que puedo informarle sobre el tema, deseando que su búsqueda sea fructífera"

Le saluda atentamente

Felipe García Dueñas.

Archivero".

Ueska'ko Archibuetara jaurti dit txukunki pelota Jaka'ko Elizbarrutiko artxi-buzaiñak. Badakit Ueska'ra idaztea alperrikako gauza izango dala, baiñan ari bakar bat ere korapillatu gabe gelditu ez dedin, onako gutun au bidali diot, gure Ueska'rako ibillaldian, Latxaga ta neri ain gizon atsegiña iduritu zitzaigun On Xabier Osés, elizbarruti artako Gotzai Jaunari:

*

"Vitoria 11 de Agosto de 1997.

D. Javier Osés

Obispo de Huesca.

Querido D. Javier:

No me recordará Vd. Soy el sacerdote de Vitoria que en compañía de D. José María Latxaga, académico como yo de "EUSKERAZAINTZA Akademia Popular del Euskera", tuve, mejor dicho tuvimos -tanto él como yo- el gusto de saludarle, cuando nuestro seguimiento de las raíces del euskera nos llevó hasta esa ciudad de Huesca.

Y tanto él como yo, quedamos gratamente sorprendidos de la forma cariñosamente sacerdotal con que Vd. nos recibió. Por eso, sin perder un punto del respeto que como a sacerdotes nos merece el Obispo D. Javier, hemos pensado que yo me dirija directamente al sacerdote amigo D. Javier para responder a una petición que el mismo D. Javier nos hizo y, a la vez, hacerle nosotros otra petición a D. Javier.

---

(1) Barka bezaidate irakurleek. Zenbaki ontan ez dut "Erdiaroko Euskal-Izenen Idazkera'riburuz, oiturazkoa dedan idazlanik argitaratuko. Badutala, iduritzen zait, ortarako arrazoirik aski. Izan ere, lantxo oietako bat gertutzeko, bearrezkoa izaten dut illabete bat osoa. Eta liburu ta paper asko erabilli, gaiñera. Idazki oiek danak Gazteitz'en gure Seminarioko liburutegi oparoan aurkitzen ditut. III ontan, ordea, itxirik aurkitzen bait da liburutegi ori, nekazaria aitzurrik gabe bezala, lanabesik gabe gelditu naiz ni ere. Datorren zenbakian jarraituko dugu, aspaldidanik esku-artean darabillkigun eginkizunik garrantzintsuenetakoa iduritzen zaidan ori.

Vd. nos pidió que no dejáramos de informarle de nuestras investigaciones sobre el euskera aragonés. Respondiendo a esa petición le envió dos fotocopias, en relación al euskera en la ciudad de Huesca.

Las otras dos fotocopias tratan del Euskera en la ciudad de Jaca: Por ellas verá que el archivero de esa diócesis hace referencia a los archivos catedralicio y diocesano de Huesca.

Y ahora nuestras dos peticiones a D. Javier:

- En cuanto a las dos últimas fotocopias, ¿puedo permitirme pedirle a Ud. tenga a bien pasárselas a los archiveros correspondientes? Sé que de sus investigaciones sólo sacarán en limpio que documentalmente "del asunto no se sabe nada". Pero...

- En lo referente a las dos primeras fotocopias verá Vd que D. Federico nos promete estudiar los siglos XVI y XVII. (No creo que en la ciudad se hablara euskera en esos siglos, aunque quizás sí en los altos valles de la Provincia). Con posterioridad nada sabemos de D. Federico. Comprendo que él es hombre de edad, y que el estudio, en los archivos, de esos dos siglos es lento y pesado. ¿Podría Vd. D. Javier, siempre que ello no le suponga molestia, ponerse al habla con D. Federico? Estoy seguro que ese noble señor, que pudimos ver es todo un caballero, trabajará más a gusto, si sabe que a su Obispo, como bascón que es, le interesan los misterios de la lengua de los bascones: la vieja "lingua navarrorum": `la lengua que es la mía", en frase de S. Francisco Javier a sus compañeros de Roma.

Es posible que también lo único que saque D. Federico de sus investigaciones, es que, documentalmente "sobre el asunto nada se sabe". Pero saber que no se sabe, ya es sabiduría. Y muy útil!

Quiero asegurarle, D. Javier, que volvimos encantados de Huesca por lo bien que allí nos trataron tanto el sacerdote encargado del seminario, como D. Federico, y, por escrito, la nueva archivera municipal (a la que procuraré, conocerle personalmente para mostrarle nuestra gratitud e interesarle en estos temas), y el "chef" y los camareros del restaurante donde comimos, y como no, el Obispo de todos ellos.

Eskerrikasko, D. Xabier, Reciba nuestro cariñoso saludo y mande cuanto guste a estos sus dos amigos.

Vicente Latiegui"

Jaka'ko Artxibuzaiñak berak dasaidan lez, bere eskutitzarekin batera, "Aragoi'ko Iztegi Nagusi" orren lau atal bidali dizkit: "VASCO EN ARAGON", "VASCO IBERISMO", "VASCONES", eta "VASQUISMOS". Danak, soilki egillen lenenizki utsez izenpeturik dagertze.

Ez dira luzeak: oso laburrak baizik: laburregiak: lauak alde batetik bakarrik idatzitako orri bitan errez sartzen bait dira. Nere ustez, garrantzitsuena aurrenekoa da: CH.V.O.k izenpetzen duana; ona emen, euskeraz jakerturik, bere mamia:

VASCO EÑ ARAGON: Euskera ez ornen da indoeuropatar izkuntza. Erromate-aurretik Iberiar-laugar-tean itzegiten ziran izkuntzetatik, bakarra ornen da bizirik irauten. Orain, "en la región vascongada y norte de navarra" itzegiten dala dio. "Región Vascongada" esaerak, euskera itzegiten dan tokia esan nai du. ¿Ez ote da bá Euskalerrja —itzaren egiazko zentzu bakarrean gaiñera, ots, euskeraz itz *egiten* duan erria — Ñaparroa'ren iparraldea?. CH.V.O., ordea, beste bide batetik dijoakigu:

Españi'k Euzkadi menderatzeko sortu eta emen arrokeri txatxuzko norberekeriak eraginda ontzat arturik daukagun bereizketa erioagarriaren bidetik: Gure Euzkadi bakarra bitan zatitzen digun bide madarikatu ortatik: "NAVARRA-VASCONGADAS": (Orain, "NAVARRA-EUZKADI")

Ez genuan, eta ez genuke, Euzkadi itza erabilli bear politikaren arloko erakundegintzan, "a dos" gauden euskotarrok "a uno" egotera iristen ez geran arte. Oartu al zera gaur, gure iraultzalari biurri guztiek Euzkadi ez baiña Euskalerrria geiago erabiltzen dutela, eta alderantziz, gure etsai españizaleek Euzkadi atsegiñagoa dutela Euskalerrria baiño.

Zergaitik ori? Aiek, —gure iraultzalariet—, Arana Goiri'tar Sabiñ'i djoten gorrotoagaitik. Auek, —españizaleek—, "Euzkadi" itzak gaur, ango, —Naparroa'ko—, eta emengo, —Iru Probintzietako—, biztanleen artean zatiketa garratza sortzen duala ikusi dutelako.

*

Itzuli nadin ordea, nere ildora berriro:

CH.V.O.k dioskunez, bai ornen da Ribargotza garaiean aurkitutako arri idatzi bat: I mendekoa ornen da gaiñera. Bertan, euskal-sustraja duten itzak agertzen ornen dira; eta euskerarenak diran izkuntz-era batzuk. Arri ori Las Paules izeneko errian agertu ornen zan. Araba'n bada PAUL izeneko erri bat. Beste Paul bat Gaskuña'n dago, Akitani'ko Landetan. Or jaioa dugu ainzuzen Donebixente Pauldarra.

Euskera Aragoi'ko iparralde guztian mintzatu zala dio, eta Aragoi'ko euskeraren egomuga, "Cinco Villas"ko lurraldetik Barbastro'ra luzatzen zala. Ezpairik gabe dira laburregiak muga oiek Aragoi'ko Euskerarentzat. Ibero ibaietik egora, Zalduba ber-beretik 25 kilometrorra dagoan Jalon ibaiaren arantetik asita, —antxe dago ainzuzen "Alabona Basconum", gaurregungo Alagon—, ibai ortatik asita, Euskalduna zan ba, sarkalderuntz, Turiasona (Tarazona)'ra arteko lurralde —gaur zaragozatar— guztia.

Gero, adibide lez, toki-izen zerrenda bat dagerkigu: aski luzea: alare oso oso motz gelditzen dana. Egia da, izen oiek soilki adibide-eran emanak dirala; ez bait zuan CH.V.O.k "Aragoi'ko Iztegi Nagusia"ren neurri motzeko atal ontan toponimi-ikerketan sakon bat egiteko asmoz lumarik artu.

Toponimi guztiaren %30'a ornen da Ribargotza'n Euskal-toponimia, Sobrarbe'n %40'a, Guara mendi-katearen inguruetan %50'a, eta Aragoi Zarrean %70'a. Ez da gutxi, baiñan, alatagutziz, lurralde oietako toponimia Ugariagoa dala esango nuke nik, oker ibiltzeko batere bildUrrik gabe. Gaiñera, aipatzeke gelditzen da CH.VO.-ren zerrenda ortan Jalon Ibaiaren lurraldeko toponimi guzja, ta, zer esanik ez, Katalauni'koa.

*

EUskera, Aragoi'tik X mendean ezereztu zala, diosku CH.V.O.'k: *"En cuanto a su duración cronológica, sólo se puede dar una fecha aproximada de su definitiva desaparición, siendo ésta, con casi toda seguridad, la primera mitad del siglo X"*. Ez ote du, Ueska'ko Udalak 1349'an euskeraren aurkako agindu ura ezagutzen? Ez bait da egia, Jaka'ko artxibuzain jaunak diostan bezala, CH.VO.'k agindu ari beste ulerkera bat ematen diola. Agindu aren esannaia ukatu besterik ez bait du egiten. Eta ori, arrazoi bat bakarra azaldu ere egin gabe! Bereala itzuliko naiz Udal euskotarraren garrantzi aundiko agindu aren azterketara. Jarrai dezagun orain CH.V.O.-ri arretaz entzuten:

Euskeraren ezabaketa ez ornen zan bat-batekoa izan. Luzaro lurralde aiek elebidunak izan ornen ziran bá. Egia.

Nik, aurrena elebidunak izan zirala, esango nuke: euskeraz ta lateraz, elebidunak; gero irueledunak: euskeraz, lateraz eta erromantzeaz. Aragoi'ko, Katalauni'ko ta Frantzi'ren egoalde guztiko erromantzeak Sortaldean eta Iparaldean, eta Sartaldean Gaztelerrikoa, euskeraz m̃ntzatzen ziran ezpaiñetatik sortuak bait dira danak.

* * *

"Las lenguas, además de fronteras geográficas tienen fronteras territoriales". Ederki esana. Orduan bezala gaur ere, "lurraldeei-buruzko mugak ez eze, gizarte-maillei-buruzko mugak" ere bait ditu gure artean Euskerak. "Antziña artan aUndikiek, elizgizonak eta eskribauek" lateraz egiten zuten bitartean euskeraz egingo ornen zuten erriko jendexee. Egia, guzti ori ere.

Gaur bertan, gure emakumezkoek —ez danek, baiñan bai ia danek, *"moraliter omnes"*—, erderaz egin naiago bait dute, edozein erdera euskera baiño "elegantegoa" dalakoan.

**

Salerosketarako eta gizarte-bizitzarako, aurrena lateraz eta gero erromantzez itzegiten ikastea, bearrezkoa gertatzen ornen zan orduan ere, eta, azkenean, izkuntza indartsuagoak zearo ezabatu ornen zuan aulagoa, ots, euskera. Ez dio gezurrik; ori ari bait zaigu gaur ere gertatzen.

* *

"Este proceso (euskeraren erieotzarako ibillera, alegia) estaría totalmente consumado a mediados del siglo X (ori, Ch. V.O Jauna, ez duzu zuk zerorrek ere sinisten), aunque algunos vasquistas, basándose en una interpretación incorrecta de una frase aparecida en las ordenanzas municipales de la ciudad de Huesca (siglo XIV), piensan que en los alrededores de esta ciudad se hablaría todavía vasco por estas fechas. Realmente esta teoría no ha sido todavía demostrada, y todos los datos que poseemos demuestran que es muy improbable que fuera de ese modo".

— ¿"Todos los datos que poseemos" CH.V.O. Jauna?. Orrela izatekotan, "todos los datos oietako bat, —bat—bakar—bakar—baka—bat bederen—, zergaitik

ez diguzu zure esaldi ortan aipatu?. Orrenbeste "datos" izanda bat bakarrik ez aipatu izatea, diozuna gezurra dalaren adigarri ziurra dUgu. Lotsagarri utzi duzu zientzien araura idatzia izan nai duan "Gran Enciclopedia de Aragón" dalako ori.

— *"Esta teoría no ha sido todavía demostrada"* CH.V.O Jauna? Ueska'ko Udalaren agindu ark *esaten duana esaten duala* esaten duanak "demostración" bearrik ez du. *Esaten duana esaten ez duala* esaten duanak du "demostración"—bear gaitza. Esaten duana esaten duala esateak, ez dezake "demostrazio" bat besterik izan: Aginduak esaten duanaren aurkezpena. Eta ona emen, Agindu ark esaten duana:

*

"Item nuyl corredor non sia usado que faga mercaduria ninguna, que compre ni venda entre ningunas personas faulando en algarauia ni en abraych nin en bascuenr".

Euskeraz:

"Eztare, ez bitez artekariak, edozein pertsonen artean saldu edo erosi dagian merkataritzarik, arabieraz, eberkeraz edo euskeraz mintzatuz egitera ausartu".

Ta, nere ustez, esaldi ontako "egin" aditzak "LEGEZKOA EGIN", ots, "sale-rosketak legeztatu" esan nai dualako,

::*

Ona, ora; n, emen, Ueska'ko Udalaren 1349'ko "Ordenanza" edo "Agindu-Soda" txit garrantzitsu orri-buruz, beinbatez beinbetirako ziurki ezarririk utzi nai nituzkean punttuak:

1^a: Agindu or; ez da bakarra, ez da Ueska'ko Udalak so;ilki bein emana; geroago ere Ueska'ko Udalaren erabakietan *"repetido hasta el siglo XVII"* agertzen or;en da ba, Uri artako artxibuzaiñak idatzi didanez.

2^a: Agindu ortan iru izkuntza agertzen dira: arabiera ("algarauía" edo "algaravia", "u" oiek "y" bait dira), eberkera ("abraych") eta euskera (" bascuenr").

3^a: Iru izkuntza; baiñan, —au bai gauza arrigarria!—, iñork ez du sekulan ezer esan aurreneko bi aien aurka. Irugarrenaren aurka, euskeraren aurka, jo dute espāñizale guztiek. Mirarizkoa bait da gizakume espāñiar eskolatuek —lenen maillekoek izan ezik— euskerari ta euskalerriarekin zer ikusirik izan dezakean orori dioten bildurra. Kontzjentzipeko b;ldur orrek eraginda, Ueska'ko euskerari egiztasuna kentzen saiatu dira —eta saiatzen dira oraindik ere— al duten guztia.

4^a: Ez da zailla, jaun erretxindu oientzarako erantzuna: Aginduak, Ueska'ko Urian Arabiera, Eberkera era Euskera itzegiten zizala aldarrikatzen digu. Arabierari ta Eberkerari-buruz diona egja ba'da, egja da Euskerari-buruz diona ere. Beraz, egia da Ueska'ko Urian XIV mendean Euskera itzegiten zala. Geroago ere...¿bai Ote? ¿XIV mandara ade? Bai Ueska'ko Udalaren artxibuzaiñak diostana egia ba'da. Dokumentuak jaso zai nago, ori batere zalantzaketarik gabe oiukatu aal izateko.

5^a: Agindu ori Ueska'ko azokarako emana izan zan. Ez du ori iñork ezpaiean ipintzen.

6^a: Agindu ori, ez da azokara joaten ziran salerosleentzat emana; soilki "corredors" edo "artekarientzat" emana da.

7^a: Agindu ori ez doa Uriko azokan —eta askoz gutxiago Urian bertan— euskeraz debekatzera. Euskeraren erabilketa moztutzera dioa, eta, ori, azokan bakarrik eta soilki artekariaren eginkizunetan.

8^a: Esan dugun bezala, Agindua artekariarentzat bakarrik da; ez, azokako jendeentzat. Baiñan ez aie; ez auei, ez die euskeraz itzegitea debekatzera.

9^a: Zer da bá agindu ark galerazten duana? Nere ustez, soilki salerosketen agiriaren idazketa (la inscripción del acta de venta) euskeraz egitea.

* *

Saia nadin esan dedan au egiztazten, erdiaroko dokumentuekin ain sarritan gertazten dan bezala, oso illuna bait da Agindu onen idazkera ber-bera:

"Nuyl ("ningún", gazteleraz) corredor non sia usado ("osado", izango litza-ke gazteleraz) que FAGA *mercaderia ninguna que compre ni venda entre nin personas*", dira aginduak erabillitako itzak, eta, nere ustez izki nagusiz idatzi dedan itz ortan —eta izki beltzaz idatzi ditudanetan— dago agindu osoa zuzenki ulertu aal izateko giltza.

Dokumentu ontan FAGA itzak "gastelerazko "levantar", "alzar", "inscribir", "legalizar" esan nai du: euskeraz, "jaso", "idatzi", "legeztatu".

"Mercaderia que compra ni venda" itzek itxura dotoreegirik ez dute gaurko gazteleraz; "redundancia" edo "birbirketa" bat besterik ez bait dira. Zentzu gelago dute euskeraz eta agian zentzu geiago zuten erromantzez ere, euskeratik bertago bait zegoan Euskalerrian jaio zan erromantze ura: "ez beza, *saldunaz erosi dagian merkataritzarik legeztatu*".

10^a: Au da beraz Aginduak esan nal diguna: "Artekariak ez bezate, iñolako pertsonen artean zerbait saldu naiz erosteko egiten dan merkataritzarik, euskeraz legeztatu". Zergaitik uste dedan ori?

11^a: Agindua azokan biltzen ziran jendeentzat ez dalako; soilki "corredors" edo "artekariarentzat" dalako: pertsona ofizialentzat, beraz: udalaren serbitzariarentzat: Artekariak, ordea, ez dute salarerosketarik egiten: saldu ta erosi diranen "akta", "fedea", "agiria" jaso besterik ez dute egiten. Gure frontoietako artekariak ere, ez dute beraiek ezer jokutzen. Eta, boltsa-aretoetakoek ere, ez dute beraiek "akziorik" saltzen ez erosten. Soilki, saltzailleen eta erosleen arteko bitartekotasuna egiten dute: Ori baita artekariaren eginkizuna: bitartekaritza; eta ezer ez, besterik.

* * *

12^a: Agindu ura Euskalerritik Ueska'ra joandako argiñentzat emana izan zala, esan zigun gur; Uri artako artxibuzain izandako On Federiko Balaguer jaun benetan jakintsuak. Baiñan auzi ontan atzipeturik dabil, Agindu ark ez du ba argiñik aipatzen. Argi-argi, eta soilki, artekariak aipatzen ditu; eta agintzen duana aientzat bakarrik agintzen duala diosku

13^a: Agindu ura, urtean bein ospatzen ziran Azokaldi Nagusietarako, ots, "para las Ferias de San Lorenzo" (2) izan zala emana, ere, esan ol dute XIV mendeko uestakarrak euskaldunak izan zitezkeanik ezin sinistu duten españizaleek. Aginduak ordea, ez du Azoka Nagusirik aipatzen. Egunero azokan egiten ziran salerosketarako izan zan emana.

Azkeneko punttu ori argi gelditu dedin eman dezagun ementxe jakitera "Ordenanza" ark, agindu asko dituala, bai gutxienez irurogei, eta, danak, eus-

kerari-buruzko au bezela, Urian eguneroko bizitza antolatzeko eman ziran aginduak dirala.

14^a: ¿Urian bertan ez baiña, inguruko baserrietan egingo zala euskeraz? Aginduak ez du inguruko baserriak aipatzen. Alderantziz, euskera Urian egiten zala adierazten digu. Izan ere, baserriarrak uriko azokara beren zituak jiritarrak! saltzera joaten dira. Ba, Ueska'ren inguruko saltzaille baserriarrak bezala Ueska bertako erosle uritarrek ere euskaldunak ez ba'ziran, jez zan Ueska'ko azoka artan salerosketa aundirik egingo!

Ez du balio, inguruko baserriak aiek eta Ueska'ko uritarrek alkar kiñuka ulertuko zutenik esatea, Aginduak, argi-garbi, *kiñuka* ibiltzea ezbaiña, uskeraz *itzegitea* debekatzen bait du.

15^a: Uriko jendeak ez ezé, Uriaren artekari ofizialak ere euskaldunak zirala diosku Agindu arek, naiz itzez-itzez orrelakorik esan ez; euskaldunak izan ez ba'lira ez bait zituzten salerosketen agiriak euskeraz legeztatuko.

16^a: *Algunos vascófilos*, dio "Gran Enciclopedia de Apagón"ek, *basándose en una interpretación incorrecta de una frase* (zer gerta ere, ez du esaten "inorrección" ori zertan dagoan) *aparecida en las Ordenanzas municipales de la ciudad de Hueca (siglo XIV), piensan que en los alrededores de esta ciudad* ("en los alrededores" bakarrik ez; "en los alrededores" eta Urian bertan) *se hablaba todavía el vasco por estas fechas (por estas fechas* eta geroago ere bai, adiskide). *Realmente (¿?) esa teoría no ha sido siquiera (¡!) demostrada* (len ere esan dizut, CH.V.O Jauna, dokumentu batek esaten duena esaten duela esaten duenak ez duala "demostraziogintzaren" bearrik; dokumentua bera erakustea naikoa duala. Esaten duena ez duela esaten duenak duala demostrazio-bear gaitza).

*

Bai, "Aragoi'ko Iztegi Nagusi" orrek "demostrazioak" aipatzen ditu, onako au esanez: "Realmente esa teoría no ha sido siquiera demostrada. Todos los datos que tenemos demuestran que es muy improbable que fuera cierta".

¿"Todos los datos que poseemos", adiskide? Zergaitik ez duzu ba, bat bakarrik agertzen?. Batez ere, "que poseemos" ori egia baldin ba'dal

Zuk, ordea, ondotoxo dakizu, esan dituzun mamukeri oiek danak egjazko-tasan orotik milla leguaz urruti daudela.

Orrela idazte ori jendea atzipetu nai izatea da. Gezurra esatea.

Amai dezagun "Gran Enciclopedia de Argón"eko atal onen azterketa, guretzat alaigarri dan gertakizun au gogoratuz:

Ueska'n, —Urian bertan—, XIV mendean Euskeraz itzegiten zala.

¿Geroago ere bai?

**

Ez ninduke batere arrituko Ueska'ko mendietan XVII mendean Euskerak oraindik bizirik ziardula jakiteak. Bañan, neri, zail egiten zait Urian bertan XVII

---

(2) Agoz-ago iritxi zaizkigun albisteek, Donelorentzo diakonoa euskalduna zala dasaigute; Ueska'n bertan jaioa. Orixe'k bere "Eguneroko Meza-Liburuan badu oarpen mamitsu bat, "Laurentius" lateratutako Donelorentzo'ren izenaren gunea, LAUREN, laterazko itza ez dala esanez.

mende ortan euskeraz egiten zitekeanik sinistea. Ez dut, orren aurka, arrazoi-rik batere. Baiñan, alare, —jasan izan dugun ezikeraren ondorioz, euskeraren "ezereztasuna" ain barruraino sarturik daukagulako-edo—, neri zail egiten zait XVII Ueska'ko karrika ta enparantzetan bertako jendea euskeraz mintzatzen zanik sinistu aal izatea.

* *

VASCONES du izena Jaka'ko artxibuzaiñak bidali didan "Gran Enciclopedia de Aragón"go bigarren atalak. G.F.C.-k idatzia da. Irakurgarria, benetan.

— Onako lurralde auetan bizi ornen ziran baskoiak: "*Las Cinco Villas, la Jacetania* (Jaka'ren lurraldea, ots, Aragoi Zarra), *parte de la ribera del Ebro hasta Aragón inclusive por ambas orillas*" (edo, berdin dana, Ibero ibaiaren egoaldetik, Jalon eta Monkaio arteko lurraldea), *y el territorio de Navarra*.

Urumea ta Bidasoa bitarteko Gipuzkoa'ren puska aitatzea aztu zaio.

"*Documentados muy escasamente*", ornen dira Baskoiak. Ez motell! Alde-rantziz, jaro aratan Erroma'ko idazlerj-k bikaiñenek aipatuak dirala esango nitek nik-eta! Salustio'k eta Tito Libio'k aurrena Krist'aurreko I mendean, Estrabon'ek gero Krist'osteko I mendearen asieran, eta bereala, Ponponio Mela'k, Plinio'k, eta Tolomeo'k.

Baskoien uririk garrantzitsuenak auek ornen ziran: "*Calahorra, Pamplona, Cascante, Alfaró y Muscaria, ésta de incierta reducción*". Muskaria, ¿non ote zegoan asmatzeko zailla? Ez, adiskide. Muskaria, gaurengungo Tudela bait duk, ezpairik gabe.

Oraindik Muskaria esaten zaio uri orren ondo-ondoko alor bateri.

Muskaria itzak euskal-itxurik ez duala? Bai, idazle erromatarrek, euskal-tokj-izenak idazterakoan "R" ta "RR" askotan nasten zituztela gogoratu nai ba'dugu. Kalahorra eta Alfaró aipatu dizkiguzu. Badakizu noski zerorrek aitatutako edestilari oiek beraiek urj bi oien izenak batzuetan Kalagurri eta Grakurri idatzi zituztela, eta Kalaguri ta Grakuri beste batzuetan. Egi'iozu Muskari'ri aldakuntza bera Muskarri biurtuz, eta laister oartuko zera, era ortan artzen duan euskal-tankera nabarmenaz.

"*Poco antes del año 1000 antes de Cristo*", etorri ornen ziran gaurko bas-koiak Auñamendi'z onuntzako lurrotara.

Ez duk ori, edestiaurreak eta etnologiak erakusten digutena: "Gure leizak margoztu zituzten kromañondar aiek euskeraz mintzatzen al ziran"?, galdetu nion On Joxemigel Brandiaran'darrari bere azken-urteetako batean. "Bai, —erantzun zidan batere zalantzarik gabe—, euskaldunak ziran eta euskeraz mintzatzen ziran. Guk ez genien ulertuko, bañan oartuko giñan euskeraz ari zirala". Orduan nerekin zegoan Joxe Karrera Gazteiz'ko ola-gizon eibartarra dut On Joxemigel'en erantzun orren lekuko.

Aburu berdiñera eraman du Latxaga euskal-aditzaren azterketak, Paris'ko Sorbona'n aurkeztutako Doktoradutzako Tesian aitortzen duanez.

* **

Anitz egokia iduritzen zait onako esakizun auxe: "*Conviene precisar que lo*

que hoy llamamos vasco no era únicamente la lengua de los vascones. Hablaban idioma similar, si no estrictamente el mismo (azpimarraketa nerea), carstios, autrigones, v rdulos, iacetanos, y, al este de éstos, otros pueblos pirenaicos, al menos hasta Tosa del Mar (Iturissa) y el Rosellón Francés").

Ederki esana, bañan, ala ere, motzegi gelditzen dana. Euskera urrutirago iristen bait zan sorkalderuntz Galietako itxas-ertzean. Bai beintzat Narbona'raíño, eta, bearbada, baita Rodano ibaia Lurrat'ltxasora sartzen dan lurraldearaiño ere. Iparraldera, berriz, Garona ibaiaraiño, eta, andik gora, antziña-antziña, seguruaski Dordoña'ren aranetaraiño!

Rosellón aipatzean esan zezakean, an zegoala, Lurrat'ltxaso aren ondo-ondoan, gaur Elne ta orduan ILIBERRI (edo ILIBERI, edo ELIBERRI) izendatzen zuten uria. "Episcopus Ileberritanus (edo Eliberritanus) esaten dio ango gotzaiak bere buruari, VI mendean, Tarragona'ko eta Gerona'ko kontzilioetan izenpetzerakoan: "Orontius in Christi nomine episcopus Eliberritae Civitatis".

Tosa del Mar, –antziñaiko Iturissa–, Gerona'ko probintz;aren egoaldean dago, Bartzelona'ko probintziaren mugatik bertan, eta Cala de Giberola esaten zaion itxas-kolkoaren auzoan. Antxe bait dago Giberola (¿Gibel-Ola?) ize-neko erriska ere.

Galietako egoaldeari dagokionez, berriz, onako itz auek zeuk zerorrek esanak dira, G.F.C. Jauna:

"Los autores grecorromanos advirtieron que los aquitanos se parecían más a las gentes de Iberia que a las de Galia, y son pocas las dudas que caben acerca del parentesco estrecho entre el suroeste francés –Bascuña, Bascuña– con las Vascongadas hispánicas, y entre los aquitanos (akkitanoí en griego) y los lacetanos (iakketano0".

Jakiña ba! Gaskoiñak, Baskoiak, Akitaniarrak eta Jaka'ren inguruko laze-tiarrak, (ots, Aragoi zarreko jendeak) eta baita Aragoi'tik sortaldera Auñamendiaren bi aldeetatik Lurrat'ltxasoraiño jendeak ere, danak, aide ez eze seni-deak ere bai bait ziran: Erri bat bereko semeak: Euskaldu

***

Zureak dira onako beste lerro auek ere: *"La lengua que posteriormente se ha llamado vasca, era la original en el Pirineo aragonés y catalán como lo ha demostrado solventemente Corominas y se hablaba en la Edad Media en numerosos puntos de la cordillera. Los romanos, a su llegada, encontraron vascohablantes en estos territorios, pues en ellos la influencia indoeuropea no llegó hasta el punto de sustituir ni modificar decisivamente la lengua, a la que, simplemente, hizo algunos préstamos".*

Ori egia da, bañan oraingoan ere, C.F.C. Jauna, egi ori, laburregia gertatu zaizu: "encontraron vascohablantes en estos territorios" baiño obeki bait legoke, seguaski, "en todos estos territorios sólo encontraron vascohablantes" esatea.

Arrazoi guztiz diozu, erromateko euskal-leiñu zar aien mugak bereiztea, izugarriki dala neketsua. Eta, askotan, eskierki ez eze, gutxi-gora-bera ere lortu ez daitekeana; eta, ori, leiñu euskaldun aietako jendeengandik dokumenturik ia batere iritxi ez zaijulako: *"Las dificultades para la delimitación de las áreas de influencia de cada pueblo son insuperables y se derivan de la carencia casi absoluta de textos indígenas".*

***

Ez nator ordea bat zurekin, beste gai oni-buruz:

Las áreas de más fuerte romanización y latización perdieron muy pronto sus lenguas propias (¿zer esan nai du "muy pronto" orrek?): así el vasco desapareció de la Ribera y de las Cinco Villas bajas durante la dominación romana".

Ori, ordea, ¿nork esanda dakizu zuk? ¿Ez al zan anitz zintzoagoa izango, ori, oiñarri tinkorik gabe zuk asmatutako gauza dala, burua makurtuz aitortzea. Ez bait dakigu, adibidez Ejea edo Alagon, euskerak noiz galdu izan zezazkean.

* * *

Egia da, V mendeaz gero ("a partir del siglo V") eta, agian baita leenago ere —klasiko batzuen idaztietan bereiziki—, "Baskoi" itza euskaldun guztiak izendatzeko erabili zala.

Egia baitare, itz orrek "anker" eta "basati"ren zentzua artu zuala: ("*Vascón*" es, incluso, sinónimo de "*feroz*", de "*barbaro*").

Zentzu makur ori, ordea, ¿nork eman zion "Baskoi" itz jatorrari? Idazle Frankiarrek, eta Tajon bezala zapuzkeriak jotako Bisigotiarren batek. Euskaldunak menderatu naiez etenik gabeko borrokan ibilli; zitzaizkigun jende lapurrek.

* * *

Egia da, llergetarrekin —oroï Indibil eta Mandoño—, Jazetiarrekin, Suesitarrekin eta batez ere Akitaniarrekin izandako guduak azturik utzi nai ba'ditugu, erromatarrak euskaldunekin eta auek aiekin lagunkiro jardun zirala mendeak-zear. Ta, -orain bereiziki Baskoietaz ari geran ezker—, esan dezagun Baskoiaik eta erromatarrak beintzat, bai, lagunak izan zirala beti.

Ez dut, ordea, onako beste onek zer esan nai duan ulertzen: Roma "*restituyoles sus límites antiguos y les devolvió el control público sobre la zona*".

Zer esan nai du orrek? Edesti aurretik Euskalerrira etorritako Aritar, Keltiar, Iberiar eta bi auen alkartzetik sortutako Keltibertar aiek, Euskaldunen menpean ipiñi zituala? Jende aiek, ordea, nere uste apalez, zearo euskotarturik zeuden Erromatarrak onera urbildu baiño askoz leenago ere, eta euskeraz itzegiten zuten: Euskaldunak ziran.

* * *

¿Tovar'en ustez "Bascones", "Barskunes"tik datorren itz Indoeuropatarra dala, eta, orain, itz ori Untermann'ek "Braskunes" irakurtzen duala?

Askotan entzun ditut orrelako gauzak.

Baiñan begira: Indoeuroparren izkuntza aspaldi ildako izkuntza da, eta izkuntza ortaz ez Tovar'ek ez Untermann'ek ez beste iñortxok deus askorik ez daki. Alderantziz, ordea, bizirik diardu oraindik euskerak, eta euskerari-buruz zerbait badakigunok bat eta b; baiño geiago gera.

¿Zerdalata "Baskones"en etimologia billatzeko iñork eskier ezagutzen ez duan, aspaldi usteldutako izkuntza batera jo? ¿Ez ote da zurragoa euskera beretik artutako beste bide au: Eusko, Uasko, Vasko, Vaskon, batez ere aspaldi artan "U" ta "V" alkarrekin oso maiz nasten zirala gogora ekarri nai ba'dugu?

* * *

Berdin itzegingo nuke euskal-itzen etimologia Iberieratik atera nai dutenei-buruz: Euskera ongi ezaguna dan ele bizi bat dugun bitartean zentzu gutxiko jardunkera dala aspaldi illik aurkitzen dan eta oso gutxi ta arras gaizki ezagutzen dan izkuntza batera jotzea. Irakurtzera ere, ez da oraindik inor iberiera naiko ziurtasunaz irakurtzera iritxi. Gaiñera, G.F.C.-dion bezala, "el vasco y el ibérico son lenguas remotamente parientes". Oh, —aideak diralako ori— iegia ba'dal

* *

Baña, izkuntzalari askok diotenez, iberieraz idatzitako arri-olek ¿euskera-ren usaj aundia dutela, eta iberieraz idatzitako arri-ol oiek irakurri aal izateko eta beren zentzua ulertu aal izateko, lanabesa lez, euskera erabiltzen dutela?

Ba...¿esango al dut? Bai: esan dezadan:

Esan dezadan, nere ustez apalez, Euskalergi Zarreko lurretan aurkitu diran iberiar-idazkiak euskal usai aundia izate orrek, auxe besterik ez duala esan nai: Arri-ol oiek, iberieraz ez baiña euskeraz daudela idatzkiak: Euskeraz idatzkiak izan zirala. Iberierarik ez dugu ezagutzen. Euskera bai. Zergaitik uste bearko dugu ba, gure arri-ol olek, euskeraz ez baiño iberieraz izan zirala idatzkiak? Idazkera ori, Euskalerritik oso urruti ere, Iberiarrak bizitu ziran tokietan ere agertzen dalako, agian? Orrek ezin dezaiguke au besterik adierazi:

Izki-ikurrak iberiarrak dirala, eta euskaldunok guk gerok asmatutako izki-ikur-sorta euskaldun bat beñere izan ez dugulako, orain euskeraz idazteko lateraren izki-ikurrak darabilzkigun bezala, aspaldi artan, euskeraz idazteko, gure asabek, iberierarenak ziran izki-ikurrak erabilli zituztela.

Ekar ditzadan, nere azkeneko aitorpen orren alde, GomezMoreno'k 1949'an ezagutzera emandako aburuak. Ikerlari orren ustez, egia bait dugu "*que la escritura ibérica servía para escribir no sólo la lengua ibérica algunos de cuyos vocablos suenan a vascuence, sino también el celtibérico que es una lengua indoeuropea de la familia céltica*"

* *

Euskalergi Zar edatsu artatik urruti aurkitu diran iberierazko idazkiei-buruz onako oar ttipi auek eskeiñi nai nituzke, nere jakintasun urritik:

—Iberiera ez dugula, oraindik, eskjertasunik naikoz ezagutzen. Jakintsuek ere, iberieraz idatzitakoak *zer esaten duan irakurri ez baiña, zer esan nai ote lukean asmatu*, geiago egiten dutela. Ez bait da ain egia "Aragoi'ko Iztegi Nagusiak" dion bezala "*los textos ibéricos ya ciertamente leídos*" diralako ori. Alderantziz, askoz egiztasun geiagokoa da Mitxelena'tar Koldo'k 1966'ean esan zuan bezala, oraindik iberierazko idazkiak "herméticos textos ibéricos" dirala neurri txit aundian.

—Idazki oiek eskiertasun askiz irakurtzera jakintsuek iristen diranean, bearbearrezko gauza genuke, "vocablos que suenan a bescuena" edo "euskal-doiñu-duten" itz oietatik zenbat agertzen diran Euskalergi Zarreko lurretan aurkitutako idazkjetan, eta, zenbat, lurralde oietatik at agertutakoetan.

* *

—Euskera mintzatu zan lurretik at aurkitutako idazki iberiarretan ere "eus-

kal-doiñuko" itzak aurkitzea, ez litzake aurkikuntz arrigarriegia gertatuko. Leendik ere ezagutzen bait ditugu Andaluzi-aldean-eta euskal-doiñu nabarmeneko itzak. Aldizkari ontan bertan argitara eman zuan Latxaga'k, Julio Zesar'en "De Bello Hispánico" aztertzerakoan aurkitu aal izan zituan euskal-itxurazko itzen soda bat. Baiñan orrelako itz oiek, mundu zabaleko beste ele batzuetan ere agertzen dira.

— Guretzat, Euskalerra zarrean aurkitutako eta —"Iberiarrek" idatziak izan ornen ziran— arri-ol oiek, naiz iberieraren izki-ikurrez idatzirik egon, euskeraz idatziak diran jakitea, eta aspaldi-aspaldi-aspaldi artan euskeraz idatzitako ori, ziurki irakurri aal izateko gaitasunik aski lortzea izango litzake gerta lekiguken gertakizunik zoragarriena: oraingoz baintzat, amestu ere... amestu ez dezakegun gertakizunik izoriontsuena!

Latiegi'tar Bixente